

قواعد فقه

(بخش اقتصادی)

سید ابراهیم رئیسی

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور
مشخصات نشر
مشخصات ظاهری
شابک
وضعیت فهرست‌نویسی
یادداشت
موضوع
موضوع
موضوع
شناسه افزوده
شناسه افزوده
رده دیویی
رده کنگره
شماره کتابشناسی ملی

رئیس، سید ابراهیم، ۱۳۳۹-
قواعد فقه (بخش اقتصادی) / سید ابراهیم رئیسی.
مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۹۷.
۲۶۹ ص.
978-600-06-0322-9
فیفا.
کتابنامه به صورت زیرنویس.
فقه — قواعد.
Islamic law —Formulae
اقتصاد (اسلام).
بنیاد پژوهشهای اسلامی .
Islamic Research foundation
۳۲۳ / ۲۹۷
۱۳۹۷ قی ۹ / ۵ / ۱۶۹ BP
۵۳۹۴۱۳۵

قواعد فقه (بخش اقتصادی)

سید ابراهیم رئیسی

ویراستار: محمود نظری پور

نمونه خوان: عبدالحسین یداللهی

طراح جلد: نیما نقوی

چاپ اول: ۱۳۹۷ / ۵۰۰ نسخه، وزیری / قیمت ۲۶۰۰۰۰ ریال

چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی

بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: صندوق پستی ۳۶۶-۹۱۷۳۵

تلفن و دورنگار واحد فروش بنیاد پژوهشهای اسلامی: ۳۲۲۳۰۸۰۳

فروشگاه‌های کتاب بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد: ۳۲۲۳۹۲۳، قم: ۳۷۷۳۳۰۲۹

www.islamic-rf.ir

info@islamic-rf.ir

حق چاپ محفوظ است

فهرست مطالب

۱۱.....	سخن ناشر.....
۱۳.....	مقدمه.....
۱۷.....	فصل اول: قاعده لزوم.....
۱۸.....	گفتار اول: مفهوم اصل لزوم.....
۲۱.....	گفتار دوم: مستندات اصل لزوم.....
۲۲.....	الف. آیات.....
۳۰.....	ب. روایات.....
۳۴.....	پ. بنای عقلا.....
۳۶.....	ت. استصحاب.....
۴۳.....	فصل دوم: قاعده ضمان ید.....
۴۴.....	گفتار اول: مفهوم ضمان ید.....
۴۵.....	گفتار دوم: مستندات قاعده ضمان ید.....
۴۵.....	الف. آیات.....
۴۷.....	ب. روایات.....
۵۱.....	پ. اجماع.....

- ۵۱..... ت. سیره عقلا.
- ۵۲..... گفتار سوم: تکلیفی یا وضعی بودن حکم ضمان ید.
- ۵۳..... الف. حکم تکلیفی
- ۵۴..... ب. حکم وضعی
- ۵۵..... گفتار چهارم: ضمان منافع و انواع آن
- ۵۶..... الف. ضمان منافع
- ۵۷..... ب. ضمان منافع مستوفات و غیر مستوفات
- ۶۰..... پ. ضمان منافع محرومیت از کار
- ۶۱..... گفتار پنجم: راه‌های تأدیه مال مورد استیلا
- ۶۱..... الف. رد عین مال
- ۶۳..... ب. پرداخت ارش
- ۶۴..... پ. پرداخت بدل حیلوله
- ۶۴..... ۱. مفهوم بدل حیلوله
- ۶۶..... ۲. گستره شمول بدل حیلوله
- ۶۸..... ۳. دلایل پرداخت بدل حیلوله
- ۶۹..... ۴. وضعیت تصرف در بدل حیلوله
- ۷۳..... ت. پرداخت مثل یا قیمت
- ۷۳..... ۱. مفهوم عرفی مثلی و قیمی
- ۷۷..... ۲. تقدم مثلی یا قیمی
- ۸۰..... ۳. ملاک تعیین قیمت
- ۹۱..... نتیجه
- ۹۲..... گفتار ششم: تعاقب ایادی
- ۹۲..... الف. رابطه مالک با غاصبان
- ۹۴..... ب. رابطه غاصبان با یکدیگر

۹۴.....	گفتار هفتم: مسقطات ضمان
۹۵.....	الف. اذن و اجازه
۱۰۱.....	ب. اسقاط ضمان
۱۰۲.....	پ. ابراء ذمه
۱۰۳.....	فصل سوم: قاعده اتلاف
۱۰۴.....	گفتار اول: مفهوم قاعده اتلاف
۱۰۸.....	گفتار دوم: مستندات ضمان به اتلاف
۱۰۸.....	الف. آیات
۱۱۳.....	ب. روایات
۱۱۴.....	پ. اجماع
۱۱۹.....	ت. عقل
۱۲۰.....	ث. سیره عقلا
۱۲۱.....	گفتار سوم: اجتماع سبب و مباشر
۱۲۴.....	گفتار چهارم: اجتماع دو مباشر یا دو سبب
۱۲۸.....	فصل چهارم: قاعده استیمان
۱۲۸.....	گفتار اول: مفهوم قاعده استیمان
۱۲۹.....	گفتار دوم: مستندات قاعده استیمان
۱۲۹.....	الف. آیات
۱۳۱.....	ب. روایات
۱۳۱.....	۱. روایات عام دال بر عدم ضمان امین
۱۳۲.....	۲. روایات خاص دال بر عدم ضمان امین
۱۳۳.....	۳. روایات دال بر عدم ضمان امین در مصادیقی غیر از امانت
۱۳۴.....	۴. روایات دال بر توقف ضمان به تعدی و تفریط

- ۱۳۵ ۵. روایات دال بر عدم ضمان به شرط امانت و وثاقت
- ۱۳۶ ۶. عدم ضمان امین با ارائه بینۀ عدم تعدی و تفريط
- ۱۳۷ پ. بنای عقلا
- ۱۳۸ ت. عسرو حرج و ضرری بودن ضمان امین
- ۱۳۹ گفتار سوم: اقسام امانت
- ۱۴۰ الف. امانت مالکی
- ۱۴۱ ب. امانت شرعی
- ۱۴۵ گفتار چهارم: مفهوم تعدی و تفريط امین
- ۱۴۵ گفتار پنجم: شرط ضمان برای امین
- ۱۴۷ فصل پنجم: قاعده احسان
- ۱۴۸ گفتار اول: مفهوم قاعده احسان
- ۱۴۹ گفتار دوم: مستندات قاعده احسان
- ۱۴۹ الف. آیات
- ۱۵۴ ب. روایات
- ۱۵۵ پ. اجماع
- ۱۵۶ ت. عقل
- ۱۵۷ گفتار سوم: گستره احسان
- ۱۵۹ گفتار چهارم: اعتبار قصد در احسان
- ۱۶۲ گفتار پنجم: وجود مجوز شرعی درباره احسان
- ۱۶۴ فصل ششم: قاعده اقدام
- ۱۶۴ گفتار اول: مفهوم قاعده اقدام
- ۱۶۵ گفتار دوم: مستندات قاعده اقدام
- ۱۶۵ الف. روایات

ب. اجماع.....	۱۶۶
پ. بنای عقلا.....	۱۶۷
گفتار سوم: مصادیق کاربردی قاعده اقدام در فقه.....	۱۶۹
الف. بیع فضولی.....	۱۶۹
ب. خرید جنس معیوب.....	۱۷۰
پ. ارتداد و ناشزگی زن.....	۱۷۱
ت. فعل غاصب در مال غصبی.....	۱۷۲
فصل هفتم: قاعده تحذیر.....	۱۷۳
گفتار اول: مفهوم قاعده تحذیر.....	۱۷۳
گفتار دوم: مستندات قاعده تحذیر.....	۱۷۵
الف. روایات.....	۱۷۵
ب. دلائل قاعده تسبیح.....	۱۷۶
پ. بنای عقلا.....	۱۷۶
گفتار سوم: مبنای قاعده تحذیر.....	۱۷۷
گفتار چهارم: ارکان هشدار.....	۱۷۷
الف. مؤثر بودن هشدار.....	۱۷۸
ب. رساندن هشدار.....	۱۷۸
پ. تمکن اجتناب از هشدار.....	۱۷۹
فصل هشتم: قاعده جَبّ.....	۱۸۲
گفتار اول: مفهوم قاعده جَبّ.....	۱۸۲
گفتار دوم: مستندات قاعده جَبّ.....	۱۸۳
الف. آیات.....	۱۸۳
ب. روایات.....	۱۸۵

۸ □ قواعد فقه (بخش اقتصادی)

۱۸۶	پ. سیره عملی پیامبر اسلام ﷺ
۱۸۸	گفتار سوم: گستره قاعده حَبّ
۱۹۴	فصل نهم: قاعده ما یضمن و ما لا یضمن
۱۹۵	گفتار اول: قاعده ما یضمن
۱۹۶	الف. مفهوم قاعده ما یضمن
۱۹۷	ب. مستندات قاعده ما یضمن
۱۹۷	۱. اجماع
۱۹۸	۲. سیره عقلا
۱۹۸	۳. قاعده علی الید
۱۹۹	۴. قاعده لاضرر
۲۰۰	۵. احترام مال مسلمان
۲۰۱	گفتار دوم: قاعده ما لا یضمن
۲۰۱	الف. مفهوم قاعده
۲۰۲	ب. مستندات قاعده ما لا یضمن
۲۰۲	۱. اجماع
۲۰۲	۲. دلیل اولویت
۲۰۶	۳. قاعده امانت
۲۰۸	۴. استقرای تام
۲۰۹	۵. حکومت و ورود
۲۱۱	فصل دهم: قاعده تلف مبیع قبل از قبض
۲۱۱	گفتار اول: مفهوم قاعده تلف قبل از قبض
۲۱۳	گفتار دوم: مستندات قاعده تلف مبیع قبل از قبض
۲۱۳	الف. روایات

ب. اجماع.....	۲۱۵
پ. بنای عقلا.....	۲۱۵
گفتار سوم: حکم نمائات مبیع تلف شده	۲۱۹
گفتار چهارم: گستره قاعده تلف مبیع قبل از قبض.....	۲۲۱
گفتار پنجم: تعارض قاعده تلف قبل از قبض با قاعده تلف در زمان خیار	۲۲۲
گفتار ششم: مفهوم و ماهیت قبض و عرف.....	۲۲۳
الف. مفهوم و ماهیت قبض.....	۲۲۴
ب. مفهوم و ماهیت عرف.....	۲۲۶
۱. تعریف عرف.....	۲۲۶
۲. تقسیمات عرف.....	۲۲۷
۳. حجیت و اعتبار عرف.....	۲۲۸
دلیل حجیت عرف.....	۲۳۰
فصل یازدهم: قاعده قرعه.....	۲۳۱
گفتار اول: مفهوم قاعده قرعه.....	۲۳۲
گفتار دوم: مستندات قاعده قرعه.....	۲۳۲
الف. آیات.....	۲۳۲
ب. روایات.....	۲۳۷
پ. اجماع.....	۲۴۰
ت. سیره عقلا.....	۲۴۱
گفتار سوم: گستره عمل به قرعه.....	۲۴۲
گفتار چهارم: اصل یا اماره بودن قرعه.....	۲۴۵
گفتار پنجم: متولی اجرای قرعه.....	۲۴۸
گفتار ششم: رخصت یا عزیمت بودن اقدام به قرعه.....	۲۵۰
گفتار هفتم: کیفیت قرعه.....	۲۵۱

- گفتار هشتم: ارتباط استخاره با قرعه ۲۵۲
- الف. مفهوم استخاره ۲۵۳
- ب. کیفیت استخاره ۲۵۴
۱. استخاره با قرآن ۲۵۵
۲. استخاره با کاغذ ۲۵۶
۳. استخاره با تسبیح ۲۵۷
- پ. ادله اعتبار استخاره ۲۵۸
- ت. استخاره وکالتی ۲۶۱
- کتابنامه ۲۶۳

مقدمه

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين و صلى الله على محمد وآله الطيبين الطاهرين
دين مبين اسلام از آغاز رسالت حضرت ختمی مرتبت محمد مصطفی ﷺ با
شعار «قولوا لا اله الا الله تفلحوا» داعیه دار هدایت بشر برای رسیدن به سرمنزل فلاح و
رستگاری در حیات دنیوی و اخروی بوده است و گستره این هدایت تمامی عرصه های
زندگی فردی و اجتماعی بشر را در بر می گیرد. در این میان، سامان بخشیدن به بعد
اقتصادی و مالی حیات انسان، بخش معتنابهی از آموزه های دینی را شامل می شود، به
نحوی که در مشهورترین تقسیم بندی ابواب فقه، در کنار عبادات، ابوابی مستقل به
موضوع عقود بیع، رهن، اجاره، صلح و... اختصاص یافته است که درخصوص
احکام تجارت و رفتار اقتصادی و مالی انسان در زندگی است.

براین اساس، هرچند از ورود اصطلاح «فقه الاقتصاد» به ادبیات فقهی بیش از
چند دهه نمی گذرد، استنباط احکام مرتبط با ابعاد اقتصادی و مالی زندگی انسان
از بدو شکل گیری اجتهاد و فقاہت در زمان ائمه معصومین علیهم السلام تا امروز جزء
لاینفک فقه شیعه بوده است. در عین حال، با فرارسیدن عصر انقلاب صنعتی و به
ویژه با پیدایش دو جریان رقیب در عرصه اقتصاد بین الملل، یعنی تفکر
سوسیالیسم و تفکر سرمایه داری، توجه به نظام اقتصادی اسلام به عنوان ضامن

سلامت و سعادت اقتصاد جامعه در میان اندیشمندان و فقیهان گسترش یافت.

آن چنان که شهید سید محمد باقر صدر در کتاب اقتصادنا بیان می کنند، کشف نظام اقتصادی اسلام از رهگذر نگاهی نظام مند به مجموعه احکام و فتاوی اقتصادی و مالی شریعت میسر خواهد بود، به گونه ای که بتوان از روبنا (احکام و فتاوی) به زیربنا (نظام اقتصادی اسلام) دست یافت. در این میان، عناصر دخیل در فرایند استنباط احکام شرعی، از جمله احکام اقتصادی اسلام، از اهمیت ویژه ای برخوردارند؛ چرا که مستقیم یا غیرمستقیم، بر فرایند استنباط اثر می گذارند و می توانند نتیجه استنباط را دگرگون سازند. این عناصر به دو دسته کلی عناصر خاص و عناصر مشترک قابل تقسیم اند.

عناصر مشترک فرایند استنباط فقهی عبارت اند از عناصری که از لحاظ ماده فقهی لا بشرط هستند و در ابواب مختلف فقه قابلیت ورود دارند. قواعد اصولی از جمله حجیت ظواهر، حجیت خبر ثقه و اصول عملیه از این دست به شمار می روند.

عناصر خاص فرایند استنباط نیز عبارت اند از عناصری که از حیث ماده فقهی به شرط شیء هستند و صرفاً در همان مسئله فقهی و یا در یک یا چند باب از ابواب فقهی به کار می روند. این عناصر خاص، به دو دسته قابل تقسیم اند: یک دسته عناصری که موضوع آن ها خاص است، مانند روایاتی که موضوع آن ها خصوص صوم یا حج است و دسته دیگر عناصری که موضوع آن ها عام و یک امر کلی است که بر موضوعات متعدد قابل تطبیق است. این قسم از عناصر قواعد فقهیه هستند که سهم مهمی در فرایند استنباط دارند.

بر خلاف قواعد اصولی که از زمان شیخ مفید رحمته الله به صورت مستقل در ضمن تألیفات جداگانه ای مورد بحث قرار گرفته اند، در اغلب موارد، قواعد فقهی یا استطراداً در ضمن مباحث اصولی مطرح شده اند و یا به مناسبت در ضمن مباحث فقهی.

اولین تألیف مستقل در زمینه قواعد فقهیه کتاب القواعد والفوائد نگاشته شهید اول رحمته الله است، هرچند اختصاص به قواعد فقهی ندارد و مؤلف قواعد لغوی، ادبی، کلامی و اصولی را نیز در کنار قواعد فقهی مورد بحث قرار داده است. پس از شهید اول، فاضل مقداد، ابن ابی جمهور احسائی، شهید ثانی، شیخ جعفر کاشف الغطاء، سید عبدالله شبر، ملا احمد نراقی و تعدادی دیگر از فقها در این زمینه دست به تألیف مستقل زدند. در میان معاصران نیز فقیهانی مانند آیت الله سید حسن بجنوردی، آیت الله فاضل لنکرانی و آیت الله مکارم شیرازی به تحقیق و تألیف در زمینه برخی از قواعد فقهیه پرداخته اند.

اثر حاضر جلد دوم از کتاب قواعد فقه است که به اثبات و شرح برخی از قواعد فقه الاقتصاد مانند أصالة اللزوم، ضمان ید، اتلاف و استیمان پرداخته است. همچنان که در جلد اول این مجموعه گذشت، این مباحث برای جمعی از طلاب فاضل حوزه علمیه تهران و قضات محترم در جلسات درس مطرح شده و قاضی محترم جناب آقای حمیدیان آن ها را ضبط، پیاده و مرتب کرده است.

تبدیل مباحث گفتاری و تقریری به نوشتاری مستلزم بازنگری، تحریر مجدد، حذف مکررات و ذکر مآخذ و مستندات بود که فضلالی محترم آقایان مهدی علیزاده و سید ابوالقاسم موسوی با نظارت و اشراف جناب حجت الاسلام مهدی شریعتی تبار این امر را به سرانجام رساندند. به جاست از فضلالی نام برده تشکرو قدردانی کنم. با اذعان به کاستی های موجود در این اثر، از خوانندگان گرامی انتظار دارم محبت نمایند و ما را از نظرات و پیشنهادهای خویش بهره مند سازند.

غفر الله لنا ولكم والسلام علیکم ورحمة الله

سید ابراهیم رئیسی